

פרשת בראשית

פרשת בראשית, מתארת תיאור עמוק ומרתק את בריאת העולם, תיאור המכונה בפי חז"ל 'מעשה בראשית'. פעמים רבות מוזכר ביטוי זה בסמיכות לביטוי מפורסם נוסף, הלא הוא 'מעשה מרכבה'.

הרמב"ם, בפתיחתו למורה נבוכים, מבאר מושגים אלו:

..שמעשה בראשית הוא חוכמת הטבע, ומעשה מרכבה הוא חוכמת האלהות.

וכן, ביתר פירוט בפירוש המשנה למסכת חגיגה:

ושמע ממני אני, מה שנתברר לי לפי דעתי ממה שעיינתי בו מדברי חכמים, והוא, שהם מכנים במעשה בראשית - למדעי הטבע והמחקר בראשית הבריאה. וכוונתם במעשה מרכבה - המדע האלהי, והוא הדבור על כללות המציאות, ועל מציאות הבורא ודעתו ותאריכו וחיובו הנמצאים ממנו והמלאכים והנפש והשכל הדבק באדם ומה שאחרי המות.

קביעה זו של הרמב"ם, מעלה מספר תמיהות:

- I. אם מעשה בראשית מתייחס למדעי הטבע, מדוע הרמב"ם, בעקבות חז"ל, פוסק לגבי לימודו כך: וביאור כל אלו הדברים שבפרק שלישי ורביעי [מהלכות יסודי התורה] הוא הנקרא מעשה בראשית, וכך צוו החכמים הראשונים שאין דורשין בדברים האלו ברבים, אלא לאדם אחד מודיעין דברים אלו ומלמדין אותן. מה כ"כ מסוכן במדעי הטבע שראו חכמים צורך להסתירם?
- II. הרמב"ם מסביר שמעשה בראשית ומעשה מרכבה מכונים יחד בשם 'פרדס'. [יסוה"ת, פ"ד, ה"ג]. בהלכות תלמוד תורה, הרמב"ם מקליל את ה'פרדס' בענף התלמוד, התופס את חלק הארי של לימוד התורה אצל החכמים [ת"ת, פ"א, ה"ב]. יוצא אפוא, שמדעי הטבע הינם חלק אינטגרלי ומהותי ביותר מהתורה! האם תפיסה זו מתיישבת עם ההנחה המקובלת לפיה יש חייץ ברור בין התורה והמדע?

בהמשך הפתיחה למורה נבוכים, כותב הרמב"ם כך:

דע שגם חלק מעקרונות הדברים הטבעיים אי-אפשר ללמדם בגלוי כפי שהם. שהרי יודע אתה את דבריהם ז"ל: 'ולא במעשה בראשית בשנים'... לכן מופיעות משמעויות אלה גם בספרי הנבואה במשלים, וגם החכמים ז"ל דיברו על אודותן בחידות ובמשלים.. כי הדברים הטבעיים הם דברים שיש להם קשר רב אל חוכמת האלהות, והם גם כן סודות מסודות חוכמת האלהות. אל תחשוב שהסודות הגדולים האלה ידועים עד תכליתם וסופם לאחד מאתנו..

כלומר, יש בהם במדעי הטבע, שתי בחינות ההופכות אותם לעניין שראוי להסתירו: א. יש להם קשר לחכמת האלהות – מעשה מרכבה, והם מהווים מבוא אליה: וזו, חוכמת האלוהות, אינה מושגת אלא לאחר חוכמת הטבע; שכן חוכמת הטבע גובלת בחוכמת האלהות וקודמת לה בזמן ההוראה. ב. הם בעצמם מהווים סתרי תורה ונכללים במידה מסוימת בחכמת האלהות..

הבחינה הראשונה פשוטה לכאורה. בשלביו הראשונים של הסולם המוביל אל חכמת האלהות, מצויים השלבים של חכמת הטבע. חכמת הטבע היא הסף שהעובר דרכו יגיע לעיסוק בשאלות עמוקות יותר, ולפיכך יש צורך להסתיר חכמה זו, וללמדה בהדרגה לראויים לכך. מדעי הטבע נושקים לחכמת האלהות, ומהווים מבוא והקדמה הכרחית אליה. [עיין בהרחבה רבה במו"נ, ח"א, פ"לד].

אולם, הבחינה השנייה לפיה במדעי הטבע עצמם יש סתרי תורה, עדיין מצריכה בירור.

הרמב"ם, בבארו את המילים 'וראית את אחרי' שאמר הקב"ה למשה, אומר משפט המצריך תשומת לב:

'וראית את אח' כ'י - תשיג את אשר הלך בעקבותי, התדמה אלי ונבע בהכרח מרצוני, כלומר, את בריותי כולך...

כלומר, יש כביכול דמיון מה בין הבריאה לבורא. חכמתו ורצונו של הבורא הביאו לידי מציאות את הבריאה, והיא, בהיותה משקפת רצון וחכמה אלו, מעניקה יכולת ללמוד משהו אודותם. היצירה מלמדת על היוצר. מימוש רצונו וחכמתו של הבורא בבריאה זו דווקא, העובדה שהתממשו במתכונת זו ולא באחרת, מלמדת משהו על מהותם. אדם המביט בבריאה, מביט במימוש המציאותי של הרצון והחכמה האלהיים.

ממילא, הבריאה כולה מקפלת בתוכה סודות אלהיים מופלאים. הבטה פנימית במדעי הטבע, חושפת טפח מהאלהות המתגלה. כאשר אדם לומד מדעי טבע מתוך מגמה פנימית לדעת את האלהות, הוא עוסק בתורה. מדעי הטבע אם כן, אינם רק מבוא לסודות עליונים, אלא הם בעצמם מהווים, בהיבט מסוים, רזים עליונים. היבט נוסף בהיותם של מדעי הטבע סתרי תורה, מובא ב'דרשות הר"ן', בחלק ה'דן בתפיסתו של הרמב"ם:

אמנם, ענין מעשה בראשית מהו, צריך ביאור רחב. כי הנה הרמב"ם ז"ל אמר שמעשה בראשית היא חכמת הטבע. ויש בזה סתירות גדולות, כי [מצד אחד...] אין בדיבורנו ביסודות ובמורכבים הנמשכים מהם, דבר שיתחייבו בו ההסתר וההעלמה... וגם כן [מצד שני...] לא נוכל לומר שמעשה בראשית לא תהיה חכמת הטבע, שהרי מעשה בראשית נוסד כולו בעולם התחתון [העולם בו אנו חיים] לא בעליון, כי זה יהיה מעשה מרכבה [העולם העליון], ואם לא יהיה מעשה בראשית ידיעת טבעיו ועניניו אם לא אפוא מהו? וזהו אם כן דבר מחדש מבוכה וצריך ביאור.

הר"ן מאריך בהסברת מושג זה, ננסה להביא דבריו בתימצות:

והתשובה בזה, כי אין ספק כי מעשה בראשית היא חכמת הטבע, אבל לא מאותו צד שהתחכמו בו האנשים מצד מחקרם, אבל מצד מה שהידיעה נעלמת בו מצד המחקר, ולא תודע אלא בשפע אלהי... והוא שיש לכל הנמצאים שני פעלים, פעל נמשך אחר חומרם, ופעל נמשך מצד צורתם אשר הוא עצמותם. והפעלים הנמשכים מצד חומרם, יודעו מצד החקירה ומצד השגת מקריהם, אבל אשר מצד צורתם, אי אפשר שיוודעו בשום פנים מצד החקירה...

הנה לפי זה מעשה בראשית היא חכמת הטבע האמיתית, לא אותה שיתפלספו בה המתחכמים, והיא אמיתית ידיעת עצמי הדברים, וזה הוא נמשך ונתלה בנותני הצורות שהם השכלים הנבדלים, ואי אפשר שיוודע כי אם בשפע אלהי נבואי, ולכן תהיה חכמת מעשה בראשית סמוכה ומצרנית למעשה מרכבה, ושניה אליה במעלה, כי שתי אלה החכמות תהיה בהם ההשגה ברוחניים שהם השכלים הנבדלים.

הר"ן מחלק בין חקירת ותיאור הדברים באופן חיצוני – מצד החומר והמקרים, דהיינו החלקים שאינם עצם הדבר ומהותו, ובין הבנת הדבר במהותו ובצורתו, בשורש קיומו. [בחומר, שהוא המצע לצורה המייחדת אותו והופכת אותו למה שהוא, חלים המקרים. הצורה, שהיא עצמות הדבר, איננה נתונה לשינויים מקריים כחומר]. גם אם נוכל לחקור ולתאר את המלפפון שלפנינו על כל צדדיו ומורכבויותו, לעולם לא נוכל לענות באותם כלים מחקרניים על השאלה הבסיסית במהותו של מלפפון זה, דהיינו, מה בעצמותו, במהותו, מכריח שהדברים יהיו דווקא כך ולא אחרת. מהו טיבה של צורתו, ומדוע גבולותיה כאלה - מדוע החוקים הראשוניים ביותר מעוצבים באופן הזה דווקא. לכל עצם יש דבר המעמיד ומקיים אותו באופן המיוחד לו, חוקיות זו איננה ניתנת להבנה אנושית רגילה, שכן היא משתלשלת ממציויות נבדלות אשר מעצבות את הדבר באופן הזה דווקא. גם אם הרמב"ם יחלוק בנקודות מסוימות על דבריו של הר"ן, נראה שניתן להסביר את דבריו לאור דברי הר"ן, שכן משה רבנו, אשר השיג לפי פרשנותו של הרמב"ם את טבע המציאות בכל עומקו, היה זקוק לסיוע אלהי-דווקא בנקודה זו. [ח"א, פרקים: כ"א, ל"ח, נ"ד].

יש עיסוק במעשה בראשית, שהוא חיצוני ואינו נוגע לפנימיות הדברים. יש עיסוק אשר מלווה אליו השראה אלהית והוא צולל לעומק מהותם של הדברים.

הרמב"ם ינק הבנות רבות בחכמת הטבע והאלהות, דווקא מהפילוסופים היוונים והמוסלמים, ובראשם אריסטו. אם חכמות אלו הן פנימיותה ועיקרה של תורת ישראל ["דבר גדול-מעשה מרכבה, דבר קטן-הוויות דאביי ורבאי"], כיצד ייתכן שעלינו ללומדם דווקא דרך נכרים? ועוד, כיצד הגיעו חכמות אלו לאותם פילוסופים? ניתן לענות על כך בכמה אופנים [חלקם סותרים].

ראשית, ייתכן שלפי הרמב"ם הבנתם של חכמים אלו היתה חיצונית בלבד. תיאורית ומגדירה, אך לא מהותית. ניתן לינוק מהם את המעטפת והכלים, אך לא את התוך. שנית, ההשגה האנושית העליונה ניתנת להשלמה אצל יחידי סגולה, גם אם אינם מזרע ישראל, בדיוק כשם שאברהם הבינו ידע את קונו, מתוך חקירה בעולם שעוד לא הייתה בו תורה. שלישית, החכמה הזו איננה אוניברסאלית, אלא מקורה בחכמת ישראל, אך:

דע כי החוכמות הרבות שהיו בעדתנו לאימות הדברים האלה אבדו בגלל אורך הזמן, בגלל השתלטות האומות הבורות עלינו ומכיוון שדברים אלה לא היו מותרים לכל בני-אדם, כפי שהסברנו.

סביר להניח שהאומות שהשתלטו עלינו, שאבו תכנים רבים מהחכמה שאליה נחשפו ונכספו, וכך למרבה האירוניה, אנו לומדים את חכמתנו מהם. [השווה כוזרי במאמר הראשון: ולא היתה החכמה ביוון אלא מעת שגברו ונעתקה החכמה אליהם מפרס...].

לתגובות, הערות והארות אענה בשמחה
בעז לוי Boazlevy100@gmail.com